Téglagyártás a kőröshegyi Széchenyi uradalomban

Jencsky Ernő

Kőröshegy a Balaton déli partján Balatonföldvárral összeépülve, a tótól 3 km-re található település, amely a középkorban mezővárosi rangban volt. Balatonföldvár a déli Balaton-part legszebb üdülőhelye, a Balaton gyöngyszeme. Szántód Balatonföldvárral összeépült üdülőtelepülés. Széchenyi György (Georgius Zéchényi) győri püspök és kalocsai érsek 1677-ben nyerte királyi adományul Kőröshegyet, de a valóságban csak 1683 után tudhatta magáénak, mert addig itt a török volt az úr. A második világháború végéig a Széchenyi család volt Kőröshegy földesura.

A téglaégetés kezdeti nyomai

Kőröshegy a római kor óta lakott terület. Reőthy Ferenc így ír erről[1]: *„A rómaiakat vonzotta a bájos balatoni táj mediterrán arculata. A Balaton környéke Pannónia legsűrűbben beépített területe volt. A rómaiak vezették be Pannónia területén a mészhabarcsba kötött kő és tégla építkezést. Épületeiket nagyméretű lapos tetőcserepekkel fedték, a lapos cserepek találkozását kúpcserép sorral zárták le. Az épületek melegét a padló alatt vezetett csatornákban áramló meleg levegő biztosította. A rómaiak nem ismerték a kéményt. A fűtőcsatornák meleg levegőjét a szobák falaira ragasztott üreges téglákba vezették fel. A meleg levegő aztán a tető alatt szabadba nyíló tolózáras nyílásokon jutott ki a szabadba. Modern kísérletek szerint igen gazdaságos és kellemes fűtési mód volt ez.*

Römer Flóris feljegyzése miatt beszéltünk többet a rómaiak épületeiről. Römer ugyanis az 1. számú jegyzőkönyvének 103. lapján leírja, hogy a kőröshegyi mester, tehát tanító pincéjében nyolc ivópohár forma agyag edényt, egy nagyobb korsót és négyszögű római téglákat látott. A lelkész udvarában meg üreges téglacsöveket talált.“

Az úgynevezett Papkertben állhatott a római telep. Ezen a ma már jórészt parcellázott és beépült területen a helyiek szerint szőlőültetéskor, alapásáskor találnak néha olyan téglákat, amelyek a leírás szerint rómaiak lehetnek.

Téglaégetés a Széchenyi-érában, téglaégető helyek

A részben eltérő időben működött téglaégető helyeket bejelöltük a „Kőröshegy dűlőnevei“ kiadvány vaktérképén (1. ábra).

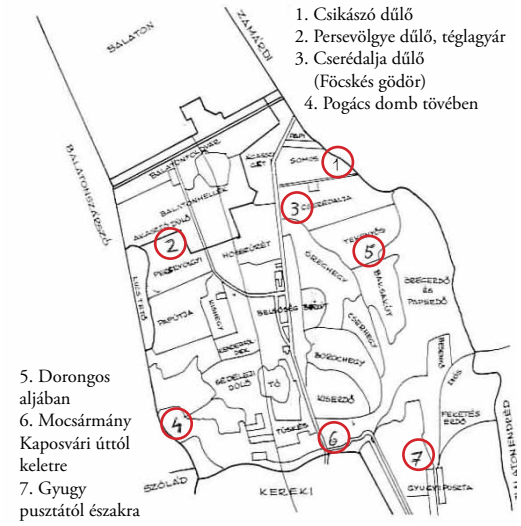

1. ábra: Téglaégető helyek Kőröshegyen

„Az 1840-s évek elején…(...)... jelentős építkezés kezdődik Szántódpusztán…(...)... A széles látókörű apát kiváló kőműveseket, jó hírű német ácsokat fogad, akik alapos terveket, majd az építkezés befejezése után gondos és részletes elszámolást készítenek. A nagyarányú építkezéshez a Csikászó - dűlőben külön téglaégető kemence épül (1. ábra: 1). Az itt égetett jó minőségű téglából épülnek föl a puszta ma is álló épületei, a cselédházak, pásztorházak, az ökör-, ménes-, tehén-, sertés- és kecskeistállók, a baromfiólak, a kukoricagóré, a jól felszerelt bognár-, és kovácsműhelyek.”[2]

„Kőröshegynek híres téglagyára van (1. ábra: 2). Téglagyárán kívül több téglaégető üzem működött a község határában: a Cserédalja nevű dűlőben a „Föcskésgödör“-ben; az 1825-ben készült gazdasági leírás szerint a Szántódi út melletti plébánia földből hat holdat kisajátított a földesúr, és ott téglaégetőt építtetett“ (1. ábra: 3).[3] A téglaégető kemencén kívül egy téglaszín és a téglaégető lakóháza is ott állt.[4] Egy további égető a Pogács-domb tövében (1. ábra: 4) létesült.

Volt olyan idő, amikor hét kemence is dolgozott egyszerre. Ekkor kétszázezer téglát is égettek évente. Az első mester Bertalan János, aki a múlt század utolsó évtizedeiben dolgozott itt, egészen 1906-ig. Később a kőröshegyi téglagyárhoz szegődött. Utána hat éven keresztül Földi (Kucserka) Antal volt a téglaégetés mestere. A tégla mérete olyan volt, mint amilyet Tóth Mihály 1840 körül a kőröshegyi téglagyárban (2. ábra) égetett (30 x 15 x 7 cm). Ilyen méretű téglából épült a régi vágóhíd, több lakóház, a régi temető sírboltjai. Ezek a téglák azonos méretűek voltak.

2. ábra: A felhagyott téglagyár Kőröshegyen

1912 után Fernbach János, 1914-19-ig Közi Imre és Marek Ferenc, majd később Kucserka György a „téglás dinasztia“ egyik tagja és Hatyka József voltak itt a mesterek. Az utolsó mester Tiger Fülöp, 1953-ban halt meg, halála óta nem töltötték be a téglamesteri állást, azóta szünetel a termelés, pedig a Balaton-parti építkezéseket még a mai fokozott téglatermelés sem tudja kielégíteni. Innen néhány km-re, a „Dorongos“ aljában szintén működött egy téglaégető (1. ábra: 5) a 19. század második felében. A község déli részén, a Kaposvári út-

1. Reőthy Ferenc (1990): Kőröshegy múltjáról és jelenéről - Agria kiadó Kft., Eger, ISBN 963-03-3148-9.
2. Szátód községtörténet 35 old., Centrál Press '99 Nyomda, Kaposvár ISBN 978-963-06-3743-5
3. Reőthy Ferenc (1986): Balatonföldvár (szerk: Reőthy Ferenc és Zakár Antal) Balatonföldvári Községi Tanács p.: 54-56
4. Kőröshegyi (Kucserka) József zamárdi lakos közlése

tól keletre - a Mocsármányban - szintén állt egy téglaégető (1. ábra: 6). Valamikor az úrbéres telkes gazdák tulajdona volt, később magánbirtokosoké, majd a község tulajdona lett. A kitermelt föld mennyiségéből a szakemberek véleménye szerint már ötszáz évvel ezelőtt is égethettek itt téglát.

Közvetlen Gyugy-puszta mellett, attól északra is működött egy téglaégető (1. ábra: 7).[5]

„A Téglagyár a Balatontól délre mintegy másfél km-re a Persevölgyi dűlő közepén épült (2. ábra).

Langer Lajos téglagyári szakmérnök ezen a helyen az első világháború előtt 1912-ben római eredetű és méretű téglát talált. A nevezett mérnök és Földi János György a téglagyár volt vezetője állítása szerint már a rómaiak idejében is gyárthattak itt téglát, vagy kisebb település lehetett ezen a környéken. Rómer Flóris is a közeli iskola pincéjében ugyanilyen méretű téglát és füstcsövet is talált. Legelső adatunk a téglagyárról 1840-ből való. Ekkor Tóth Mihály mester égette itt a téglát. Ezt bizonyítja a korabeli téglába karcolt TM monogram is. A tégla mérete 30x15x7 cm volt. Ilyen méretű téglából épült, a nemrég lebontott, régi vágóhíd is. Érdekes megemlíteni, hogy ez a téglaméret nem sokban különbözik az évszázadokkal ezelőtt gyártott téglától. (30x15x5 cm).

Később egy Pákozdi nevű kőröshegyi lakos volt a fent említett mester társa. 1906-ban Bertalan János mester volt a téglagyár vezetője. 1912-ben Berger Miksa és fia a téglagyár tulajdonosa. Ebben az időben Földi (Kucserka) Antal volt a mester.

1912 előtt „tábori“ kemencében égették a téglát. 1912-ben épült a körkemence.

1922-ben gépesítették és villamosították a téglagyárat. 1944-ben pedig Keller-féle szárítóberendezést kapott. Már 1928-ban a gépesítés alkalmával gépházzal, préssel, keverővel és szállítóberendezéssel látták el.

A téglagyár ebben a formában 1966-ig működött. Ekkor lebontották, majd utána 1966 és 1968 között újjáépítették. (A régi épületek közül csak az iroda és egy munkáslakás maradt meg.) Az építkezés vezetője Takács András volt és az építkezés befejezése után ő lett a téglagyár igazgatója. Elődje Földi Lajos volt“[6]

Téglabélyegek Kőröshegyen

A Széchenyi család monogramjaival ellátott bélyeges téglák kerültek elő Kőröshegyen a Széchenyi kastély felújítása során (3. ábra), továbbá a református (4. ábra) és római katolikus templom és plébánia (5. ábra) műemléki környezetében. Ugyancsak ilyen téglákat találtunk Balatonföldváron a Petőfi utcában található „Kulipintyó“ = a Széchenyi család egykori nyaralója (6. ábra) és a parti villasoron lévő évszázados épületek felújításakor. A posta melletti játszótér építésekor az alapozás során szintén Széchenyi monogramos téglákra bukkantunk, amely a volt „Keringő“ cukrászda alapja lehetett. (7. ábra).

3. ábra: A kőröshegyi Széchenyi kastély a felújítás előtt és után

A kőröshegyi református templom fundamentumának letétele 1813. április 24-én történt, a két harangot 1817. szeptember 4-én helyezték a toronyba, az épületet 1917. szeptember 24-én fejezték be, a belső felszerelés pedig 1818 augusztus 16-án készült el.

„E templom építésével kapcsolatban a következőket szeretnénk idézni az 1787 és 1833 között följegyzett protokollumból: A tégla égetésre a fát elegendőt adván a pusztaszemesi erdőről az akkori földesuraság Széchenyi Ferenc úr ő exelenciája, minden fizetés és szolgálat nélkül, valamint 35 ezer téglát készen méltóztatott adni ilyen okból…(...)...hogy a kőröshegyi lakosok ily nagy zavarodásban nem elegyedtek, hanem tsendességben a méltóságos uraság hűségében megmaradtak, legkevesebb kárt sem kívánván tenni- ezen jobbágyi hűségüket a 35000 téglával kívánta megjutalmazni ő exelenciája...(...).. A további 350000 tégla kiégetéséhez szükséges fát szintén a földesúr adta ingyen a pusztaszemesi erdőből.“[7]

4. ábra A kőröshegyi református templom és parókia a felújítás előtt és után

A templom építésének első két évében gróf Széchenyi Ferenc (1754 - 1820) a Nemzeti Múzeum alapítója, Somogy Megye Főispánja volt Kőröshegy és Földvár puszta tulajdonosa, majd 1815-ben három hitbizományt létesített fiainak: Lajosnak, Pálnak és Istvánnak. A legidősebb fiú Lajos (1781-1855) kapta a Somogy megyei Marcalit, Látrányt, Kőröshegyet (Földvárpusztát), Pusztaszemest Magyaródot és Jutot. (A három fiú közül csak Lajos

5. Reőthy Ferenc (1990): Kőröshegy múltjáról és jelenéről - Agria kiadó Kft., Eger, ISBN 963-03-3148-9
6. Reőthy Ferenc (1986): Balatonföldvár (szerk: Reőthy Ferenc és Zakár Antal) Balatonföldvári Községi Tanács p.: 54-56
7. Reőthy Ferenc (1990): Kőröshegy múltjáról és jelenéről - Agria kiadó Kft., Eger, ISBN 963-03-3148-9

5. ábra: A kőröshegyi római katolikus templom

6. ábra: A Széchenyi család 'Kulipintyó' nyaralója Balatonföldváron

leszármazotti vonalát tárgyaljuk e helyütt; hiszen ők gyakoroltak hatást Kőröshegy életére - 8. ábra.) Később Lajos legkisebb fia, Dénes (1828-1892) lett Kőröshegy és Földvárpuszta birtokosa. Dénesnek is három örököse volt: Imre, balatonmelléki kormánybiztos (1858-1905), Géza és Viktor (1871-1945). Viktor kőröshegyi birtokához tartozó Földvárpusztát Imre, mint Viktor gyámja, gyönyörű fürdőteleppé fejlesztette, a fürdőtelep megnyitására 1896-ban került sor.

A Kőröshegyet és Balatonföldvárt birtokló Széchenyi család tagjaihoz köthető téglabélyegek:

7. ábra: A volt 'Keringő' cukrászda Balatonföldváron

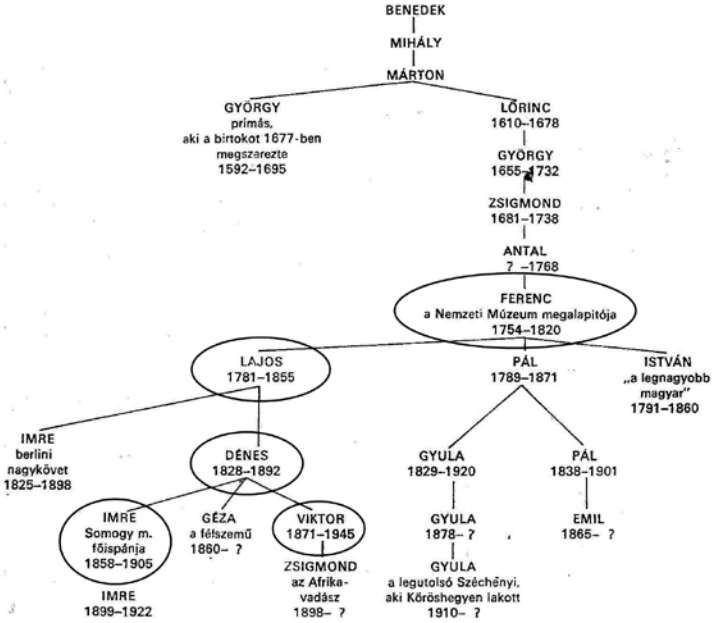

8. ábra: A Balatonföldvárhoz kötődő Széchenyiek

9. ábra: Ida villa Balatonföldvár, Rákóczi u. 5, elbontva

Gróf Széchenyi Ferenc: domború, tükrös SF, domború S (1-2. kép).
Gróf Széchenyi Lajos: domború írott és tükrös GLS és GL+S (3-8. kép).
Gróf Széchenyi Dénes: domború GSD, mélyített, nyomtatott GSD és GDS (9-14. kép).
Gróf Széchenyi Imre: domború GS, mélyített GS, tükrös GS, lesarkított mélyítésben domború tükrös GS (15-23. kép).
Gróf Széchenyi Viktor: domború GSV (a V halványabb és később került a vetőládába - 24-33. kép). Írott KV monogramos téglával a kőröshegyi gyógyszertár melléképületének bontásakor találkoztunk (34-37. kép). A gyakorta található KH, KO, KÖ téglák (38-49. kép) valószínűleg Kőröshegy nevére utalnak. KMB és BM (Berger Miksa Kőröshegy - 50-54. kép), a Római Katolikus Iskola átalakításakor és a település több helyén, a BP és PD (talán Bertalan és Pákozdi, valamint Pákozdi Dénes) monogramos téglák Balatonföldváron a Rákóczi u. 5. alatti villa bontásakor kerültek elő (9. ábra és 55-58. kép). A TM monogram és különböző változatai az 1840-s években Tóth Mihály téglásmester nevét rejtik (59-64. kép). Az első világháború előtti években Marek Ferenc téglásmester egyedileg karcolta teljes nevét a téglába, amely valószínűleg egyetlen darab és a Kőröshegy Petőfi utca 69. szám alatti volt jegyzőlakás átalakításakor bukkantunk rá (65. kép).
Mojzes Jakab és Papp Pál nevét takarják a 66-67 képen bemutatott téglák. Kőröshegyi bontásokból kerültek elő a mélyített GOS és domború POM jelű, eddig még nem azonosított téglák (68-69. kép). A B kereszt GY és ennek tükrös változata Teleki községből való (70-71. kép), a tükrös PSZ (72. kép) pedig Pusztaszemesről.

10. ábra: Berger Miksa síremléke, Kőröshegy

1. kép: ‘D’ SF felirat = Széchenyi Ferenc

2. kép: ‘D’ S = Széchenyi (talán Ferenc)

3. kép: ‘D’ GLS felirat = Gróf Széchenyi Lajos

4. kép: ‘D’ GLS felirat = Gróf Széchenyi Lajos

5. kép: ‘D’ GL+S felirat = Gróf Széchenyi Lajos

6. kép: ‘D’ GL+S felirat = Gróf Széchenyi Lajos

7. kép: ‘D’ GSL felirat = Gróf Széchenyi Lajos

8. kép: ‘D’ GSL felirat = Gróf Széchenyi Lajos

9. kép: ‘D’ GSD felirat = Gróf Széchenyi Dénes

10. kép: ‘M’ GSD felirat = Gróf Széchenyi Dénes

11. kép: ‘M’ GSD felirat = Gróf Széchenyi Dénes

12. kép: ‘M’ GSD = Gróf Széchenyi Dénes állatlábnyommal

13. kép: ‘MM’ GSD = Gróf Széchenyi Dénes állatlábnyommal

14. kép: ‘MM’ GDS felirat = Gróf Széchenyi Dénes

15. kép: ‘D’ GS = Gróf Széchenyi Imre

16. kép: ‘D’ GS = Gróf Széchenyi Imre

17. kép: ‘D’ GS = Gróf Széchenyi Imre

18. kép: ‘D’ GS = Gróf Széchenyi Imre

19. kép: ‘M’ GS = Gróf Széchenyi Imre

20. kép: ‘M’ GS = Gróf Széchenyi Imre

21. kép: ‘MD’ tükrös GS = Gróf Széchenyi Imre

22. kép: ‘MD’ tükrös GS = Gróf Széchenyi Imre

23. kép: ‘D’ GS = Gróf Széchenyi Imre

24. kép: ‘D’ GSV = Gróf Széchenyi Viktor

25. kép: ‘D’ GSV = Gróf Széchenyi Viktor

26. kép: ‘D’ GSV = Gróf Széchenyi Viktor

27. kép: ‘D’ GSV = Gróf Széchenyi Viktor

28. kép: ‘D’ GSV = Gróf Széchenyi Viktor

29. kép: ‘D’ GSV = Gróf Széchenyi Viktor

30. kép: ‘D’ GSV = Gróf Széchenyi Viktor

31. kép: ‘D’ GSV = Gróf Széchenyi Viktor

32. kép: ‘D’ GSV = Gróf Széchenyi Viktor

33. kép: ‘D’ GSV = Gróf Széchenyi Viktor

34. kép: ‘D’ KV felirat = ismeretlen

35. kép: ‘D’ KV felirat = ismeretlen

36. kép: ‘D’ KV felirat = ismeretlen

37. kép: ‘D’ KV felirat = ismeretlen

38. kép: ‘D’ KH felirat = KőrösHegy

39. kép: ‘D’ KH felirat = Kőrös-Hegy

40. kép: ‘D’ KH felirat = Kőrös-Hegy

41. kép: ‘D’ KH felirat = Kőrös-Hegy

42. kép: ‘MD’ KH felirat = Kőrös-Hegy

43. kép: ‘MD’ KH felirat = Kőrös-Hegy

44. kép: ‘MD’ KH felirat = Kőrös-Hegy

45. kép: ‘MD’ KH felirat = Kőrös-Hegy

46. kép: ‘D’ KÖ felirat = Kőröshegy

47. kép: ‘D’ KO (Ö) felirat = Kőröshegy

48. kép: ‘D’ KÖ felirat = Kőröshegy

49. kép: ‘D’ KO (Ö) felirat = Kőröshegy

50. kép: ‘MD’ KMB felirat = Berger Miksa Kőröshegy

51. kép: ‘MD’ KMB felirat = Berger Miksa Kőröshegy

52. kép: ‘D’ BM felirat = Berger Miksa

53. kép: ‘MD’ BM felirat = Berger Miksa

54. kép: ‘M’ MB felirat = Berger Miksa

55. kép: ‘MD’ BP felirat = talán Bertalan és Pákozdi

56. kép: ‘MD’ BP felirat = talán Bertalan és Pákozdi

57. kép: ‘MD’ BP felirat = talán Bertalan és Pákozdi

58. kép: ‘MD’ PD felirat = Pákozdi Dénes

59. kép: ‘MD’ TM felirat = Tóth Mihály

60. kép: ‘MD’ TM felirat = Tóth Mihály állatnyommal

61. kép: ‘MD’ TM felirat = Tóth Mihály állatnyommal

62. kép: ‘MD’ TM felirat = Tóth Mihály

63. kép: ‘MD’ TM felirat = Tóth Mihály

64. kép: ‘MD’ TM felirat = Tóth Mihály

65. kép: ‘M’ Marek Ferenc kézzel karcolt felirat

66. kép: ‘D’ MJ felirat = Mojzes Jakab 1820 körül

67. kép: ‘D’ PP felirat = Pap Pál (ispán 1825)

68. kép: ‘MM’ GOS felirat = ismeretlen

69. kép: ‘D’ POM felirat = ismeretlen

70. kép: ‘D’ tükrös B+GY felirat = ismeretlen, LH: Teleki

71. kép: ‘D’ B+GY felirat = ismeretlen, LH: Teleki

72. kép: ‘D’ tükrös PSZ felirat = Pusztaszemes